

VARSÁNYI ERIKA

Tartalmak és formák egysége a szociális munkában*

A tanulmány a szociális munka gyakorlatának egy lehetséges megközelítését mutatja be. A hagyományos módszerek hármas tagoltságát feloldandó, a szociológia fogalomrendszeréből merítve N. Eliast tekinti kiindulópontnak. Elias kultúraelemzésében a szocio- és pszichogenetikai szempontok integrálásával a társadalmi viszonyok átfogó szemléletét példázza, s az *alakzat* fogalmának bevezetésével e viszonyok konkrét megjelenési formáihoz ajánl elemzési módot.

A dolgozat az *alakzat* fogalma mentén az eset-, a csoport- és a közösségi munkaként rögzült módszerek alá besorolható esetek bemutatásán keresztül kísérli meg érzékelteni a szemlélet elsőbbségének fontosságát a módszerekhez képest. A szociológiai forrás mellett a szerző hivatkozik a szociális munka több évtizedes nyugati tendenciáira, amelyek között angol és svájci szerzők egyaránt a módszerek helyett a beavatkozási szint fogalmát ajánlják, s akik szintén az elméleti alapok szélesítésével látják megvalósíthatónak az integrált szemléletű gyakorlatot.

A szemlélet megújításának alapvető eszközeként emeli ki a szerző a szociális munkában mellőzhetetlen önreflexiót, amihez az ajánlott elemzési keretek nyújtanak lehetőséget: a beavatkozó cselekvés során ugyanis a szakmai kapcsolatok és intézményes viszonyok a klienssel együtt alkotnak meghatározott alakzatot. Ez az eljárás az érintettek pozícióit a lojalitás és hatalom dimenziójában értelmezi, s ily módon más megvilágításba helyezi a szociális munkás cselekvési határait.

* Szeretnék köszönetet mondani Somlai Péternek, akinek támogatásával hosszú évek során nem csak egy-egy szakmai kérdés tisztább megfogalmazásához jutottam el, de beszélgetéseink legfőképpen azt nyújtották számomra, hogy mind a pszichiátria területén, mind a szociális munka gyakorlatában megőriztem érdeklődésemet a szociológia elméleti kérdései iránt. Ez jelentette azt a biztos alapot, ahonnan rálátást szerezhettem a mindennapi tevékenységekre és új megközelítésekkel próbálkozhattam.

„A rossz közösségi rendet nem átrendezéssel kell javítani, nem a hatalom igazságos elosztásával az adott rossz emberanyagban, hanem bele kell dobni valami jót. (...) Például, sportszerűséget. A játék tisztaságát. Divatot csinálni az eleganciából.”
Ottlik: Buda

Szakmai előzmények

Az alábbi írásban esetmegbeszélések vezetése során szerzett többéves tapasztalataim elméleti összefoglalására teszek kísérletet.

A rendszerszemléletű szociális munkában nem ismeretlen ábrázolási eljárásokat a gyakorlatban többnyire a családterápiás megközelítésben alkalmazzák. A kapcsolati térképek kiterjesztésével bevontam az elemzésbe a tágabb társadalmi környezetet, beleértve a szociális munkást, valamint a mögötte álló intézményrendszert is, s ezzel az önreflexió lehetőségét igyekeztem a munkatársak számára kiemelni. Ily módon a térbelileg ábrázolt pozíciók a kapcsolatok érzelmi-indulati távolságán és intenzitásán kívül alkalmasak a szociológiailag értelmezhető dominanciaviszonyok megjelenítésére is. Ebben a viszonyrendszerben megkerülhetetlenné vált azoknak a kérdéseknek a felvetése, amelyek a beavatkozásban mérlegelendő érdek- és hatalmi dimenziókat érintették. Ez a fogalmi keret szükségképpen önreflexióhoz vezet, hiszen egyrészt nem kizárólag a másikról mint kliensről és annak kapcsolatrendszeréről beszélünk, hanem mindig magunkról is, mint akik beavatkoznak abba a rendszerbe, amelynek egyúttal részesei, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – a lojalitás és elhatárolódás mentén lehet kijelölni a cselekvési határokat. Ez a heurisztikus elemzési módszer kettős szellemi haszonnal jár: miközben azzal, hogy minden egyes esetet szélesebb társadalmi mezőbe helyez, a napi gyakorlat sematizálásával szemben nyújt védelmet, ugyanakkor a szakma kánonná merevült módszereit is rugalmassá teheti.

Így jutottam el azoknak a kérdéseknek a megfogalmazásáig, amelyekre a választ a szociális szakma és a kultúra összefüggésében keresem.

Egyre világosabbá vált, hogy (még ha gyakran kulturálatlansággént jelenik is meg) a kultúra lehet az a magyarázó elv amely, kivezelve a pszichologizáló beszűkültségből, tágabb horizontot nyit, egészen N. Elias szociológiájáig.

Elias a pszichológiai és szociológiai megközelítés integrálásával alkotja meg kultúraelméletét és konceptualizálta az alakzat fogalmát. Az alakzat koncepciójában véltem elhelyezhetőnek azokat a próbálkozásokat, amelyek lényege az integrált szociális munka elméletileg is megalapozott gyakorlatának érvényesítése.

Az alakzat mint módszertani és szemléleti koncepció

A klasszikus felosztás szerint a szociális munka három módszerre épül. Ezt a tagolást azonban a nyugati gyakorlat már a hetvenes évek során meghaladta, s a módszerintegráció fogalmával fejezte ki azt a törekvést,

miszerint a szemlélet szempontjának rendelődnek alá a konkrét beavatkozási szintek. Az eset-, csoport- és közösségi munka hármasa a beavatkozás szintjeit jelöli, amihez átfogó cselekvésemélet(ek) nyújtanak hátteret:

„(...)Az abszolút minimális követelmény, amelyet egy cselekvéseméletnek a szociális munka területén teljesítenie kell, a probléma, a beavatkozási szint és a módszer szisztematikus összekapcsolása.” (S. Staub-Bernasconi 1999: 76)

Az alkalmazási területek sokrétősége ellenére sem osztható fel a professzió három módszerre, a széttagoltság meghaladását a döntési tér és a kommunikáció fogalmakkal érzékeltetik. Széles elméleti megalapozással alakítható ki az egységes szemléletre és átfogó módszertanra épülő, integrált gyakorlat. A döntési tér utal a beavatkozási szint meghatározásának szükségességére, míg a kommunikáció a szakmai nyelv egységesítésének igényét jelenti. Az elméleti alapozású problémadefiníció tág szemlélete meghaladhatóvá teszi az esetkezelés és a közösségi munka szembeállítását, a kommunikációval pedig az intézmények közötti nyitottság fontosságát hangsúlyozzák.

„Egy egységes módszertan két fontos ponton tér el a jelenlegi gyakorlattól, amelyek legjobban a döntési tér és a kommunikáció fogalmakkal írhatók körül: azaz egy módszertanilag integráltabb gyakorlat megváltoztatja azt a módot, ahogyan a szociális munkás szakmai munkája során – a diagnózis, a kezelés vagy eredményei értékelése vonatkozásában – döntéseket hoz és ugyanakkor megváltozik ezekről a döntésekről és gyakorlatukról egymás közötti kommunikációjuk is.” (H. Specht 1980: 31)

A jelenlegi magyar gyakorlatban a közösségi munka különálló terület, többnyire települési projekteknél valósul meg, míg számos nyugati kezdeményezés elméleti igénnyel olyan szemléletként határozza meg, amellyel – mint legátfogóbb szinttel – az esetkezelés és a csoportmunka is megközelíthető.

A szociális munka és a kulturális mező összefüggésével foglalkozva egyre erőteljesebben izgatott az a kérdés, hogy egy sajátos tevékenység az intézményesülése során miképp ölt meghatározott alakzatot, amely magában foglalja saját mezőfüggőségének tudatosítását. A tudatosodás mindenekelőtt reflexivitást jelent arra a viszonyrendszerre, amelynek egyfelől része, másfelől alakítója is a tevékenység. (Varsányi 2006)

A szociológia fogalomrendszere egymásra épülő elméletek során csiszolódott, s az eltérő irányzatok közül azok mutatkoznak a legmélyebb hatásúaknak, amelyek más, hasonlóan kumulatív tudományterületek közül fogadtak be egyre több ismeretet. Ezek közül emelkedik ki N. Elias, aki a kultúra gyökeréig hatolva a pszicho- és szociogenetika történeti szempontú összekapcsolásával tanulmányozta a nyugati társadalomfejlődést. (Elias 1987) Ez az átfogó megközelítés vezette olyan módszertani megfontolásokhoz, amelyek ösztönzők lehetnek egy gyakorlati tevékenység önreflexivitásához.

A civilizáció alakulásában az emberek és csoportjaik fokozódó és kiterjedő egymásrautaltságának tulajdonít elsődleges szerepet, melynek folyamatában a viselkedésszabályok az önkontroll erősítésével a társas lét kölcsönösségét erősítették. A viselkedésszabályokat ugyan a mindenkori felső rétegek alakították és ritualizálták, ám a demokratizálódás során a feltörekvő társadalmi csoportok is elsajátították azokat, és ily módon asszimilálódtak, miközben a felső rétegek viselkedésszabályai is az új helyzeteknek megfelelően módosultak. E szabályok mindenekelőtt azt fejezik ki, hogy a cselekvők tekintettel vannak egymásra, s ezért kontrollálják saját ösztön- és indulati késztetéseiket.

Az alakzat fogalma azokat a körülhatárolható társas helyzeteket jelöli, amelyben a résztvevők valamilyen módon aktivitásukkal összekapcsolódnak, s az összefonódás lehet akár együttműködés, kölcsönös erősítés, akár ellenségesség, rivalizálás.

„Alakzaton pedig azt a változó mintát értjük, amelyet a játékosok mint egészek alkotnak, tehát nemcsak intellektusukkal, hanem egész személyiségükkel, ténykedésükkel és egymáshoz fűződő kapcsolataikkal. Mint látható, ez az alakzat feszültségek hálózatát alkotja. A játékosok kölcsönös függése, amely annak feltétele, hogy sajátos figurációt teremtsenek egymással, nemcsak mint szövetségeseket, hanem mint ellenségeket is egymáshoz kapcsolja őket.” (Elias 1998)

Az alakzat mindenkori meghatározott politikai-kulturális mezőben jön létre, s nemcsak határait, de belső viszonyait is áthatják a tágabb mező jellemzői. A viselkedésszabályok hordozzák a társadalmi szerkezet kulturális jellemzőit, következésképpen egy adott alakzatban a legkülönbözőbb társadalmi mezőkhöz tartozó normák sűrűsödnek: az állami tisztviselő a gyámhivatali helyiségben a saját személyiségével közvetíti a hatalmi státushoz kulturálisan rögzült viselkedési szabályokat, s itt a dinamika a hatalmi eszközök túlsúlya felé húz. Ezek a viselkedési szabályok nemcsak a kliensétől különböznek: a szociális munkás maga is élesen elhatárolódhat ezektől a hatalmi kliséktől, miközben a beavatkozás révén nyilvánvalóan ő is hatalommal rendelkezik. Ezek a helyzetek vetik fel a leggyakrabban a lojalitás kérdését. A helyzetet, amelybe az adott kapcsolatrendszer ágyazódik, a tágabb kulturális mező keretezi. Mit tekint a társadalom elfogadható normának: a hivatal bürokratikus működését vagy egy helyzet megoldását oly módon, hogy abban az érintettek partnerekként működnek együtt? A szociális munkás köztes pozíciója folyamatos önreflexiót követel, hiszen állandóan megválaszolandó az a kérdés, hogy meddig terjed az alakzat belüli, hatalmi pozíció, s melyik ponttól válik függővé a tágabb mező sémáitól és kényszereitől, vagy éppen mely kritikus ponton képes függetlenedni ezektől.

Az alakzaton belüli, többszereplős dinamikában a viselkedésszabályok elsődleges jelentőségűek: a viselkedésben mutatják meg önmagukat egymásnak a szereplők, ennek alapján alkotnak képet egymásról és vonatkoztatják egymásra saját magatartásukat.

A szociális munka egyebek között abban különbözik a pszichiátriától, hogy a szakember a másik személyiségéről, létmódjáról szerzett ismerere-

teit nem a saját szakmai-nyelvi kódja szerint értelmezve helyezi el egy kategóriarendszerbe. A szociális munkás nem sorolhatja be kliensét egy olyan kategóriába, amelynek a tartalmi összetevői már kanonizáltak, s amelyet csak alkalmazni kell a megjelenített viselkedésre. A szociális munka hermeneutikai feladata folyamatos visszajelzéssel együtt hat alakítólag, a cselekvő beavatkozás lényege a viselkedés rugalmas szabályozása.

A pszichológia, a családterápia ismeretköre számos olyan megközelítést, eljárásmodot tartalmaz, amelyek érintkezési pontot kínálnak az alakzat szociológiai kategóriájával.

Elias az alakzatba rendeződő társas viszonyok nyelvi leképeződésében különleges jelentőséget tulajdonít a személyes névmásoknak. Ezzel a szófajjal fejezzük ki a csoporthoz tartozást és elhatárolódást, az érzelmi és szellemi közelséget a személyes kapcsolatokban. Ezt kiegészíteném a térbeliségre építő technikákkal, amelyek – nézetem szerint – a határozószavakkal teszik képszerűvé a személyes és intézményes viszonyokat. A szociális munkás önreflexiójának egyik dimenzióját adhatja a nyelvhasználat elemzése: az intézményes viszonyok leírásában elfogadható-e a „fent és lent”, nem ennek felszámolása-e a szociális munka igazi feladata? Ameddig ui. egy település lakói, s általában egy ország polgárai (beleértve a szociális szakma képviselőit is) a körükből kikerülő tisztviselőket, döntési hatalommal rendelkezőket önmagukhoz képest „felülre helyezik”, addig legszemélyesebb viszonyaikban is elfogadják a hierarchikus kapcsolatok létét – és fordítva. A kint és bent határozószavak a köznapi nyelvben is egyértelműen utalnak a társas térben elfoglalt pozícióra.

Úgy vélem, az alakzat fogalmának bevezetésével a gyakorlat oly módon gazdagodhat, hogy mind a helyzetek elemzéséhez, mind a lehetséges megoldási alternatívák kidolgozásához szociológiai értelmezési keretet biztosít. Világossá teheti az egyébként áttekinthetetlen viszonyrendszereket, s arra készíti a szociális munkást, hogy e rendszeren belül folyamatosan helyezze el önmagát.

Legkorábban a kísérleti pszichológia törekedett az Egész (mint élmény, mint tanulási folyamat, mint kapcsolati dinamika) megragadására, s ezt az alak (Gestalt) fogalmában ragadta meg. Kérdés, hogy mindez mennyiben érinti a mindennapi gondolkodást és praxist. A beavatkozó cselekvés kezdetben óhatatlanul fragmentális, s minél inkább egyedi szinten ragadja meg a jelenségek lényegét, annál nagyobb annak a kockázata, hogy ne Egésként közelítse a problémát.

Az alakzat alkalmazása a kulturális antropológia területén érzékelteti az e megközelítésben rejlő innovatív lehetőségeket, s ennek tapasztalatai közvetlenül vonatkoztathatók a szociális munkára, a szolgáltatásfejlesztésre, a kutatás és beavatkozás összekapcsolására. A kulturális alakzat kifejezés az egyik kulcsfogalma annak a tanulmánynak, amely az iskolaelles kultúra jellemzőit vizsgálva keres választ a szakképzetlen társadalmi rétegek újratermelődésére.

„A társadalmi létezésnek (ezt) az általános szintjét nevezem »kulturának«, »kulturális közegnek«. Ebben a könyvben e szint egy sajátos, munkásosztálybeli »kulturális alakzatának« kulturális etnográfija olvasható, nevezetesen

az iskolásfiúk iskolaellenes kultúrájáé. Ezt én lényegében a tágabb munkásosztály-kultúra változatának tartom, mely külső keret valójában nem más, mint »kulturális alakzatok« lazán illeszkedő szerkezete, ezeknek az alakzatoknak közös néhány olyan vonása, amely a munkásosztály társadalm szerkezeti beágyazottságára jellemzőek.” (P.Willis 2000: 284)

Módszer vagy szemlélet?

Egy adott alakzat kereteinek definiálása egyben az aktivitás első feltétele.

Goudsblom holland szociológus Elias életművének elemzéséből kiemelte, hogy a civilizációt a hatalom és a viselkedésszabályok közötti dinamika alakítja.

Megpróbálhatjuk ezt a nézőpontot a szociális munkára alkalmazni, amiből feltárulhat a beavatkozási szintek kultúraformáló ereje.

Az esetmunka során egy család, ill. egy személy kerül kapcsolatba egy szakemberrel, aki mögött mindenkor intézmények állnak, mindenestre a jog mint intézmény a beavatkozás legfőbb alapja. A szakember – éppen a jog birtokában – (még a legdemokratikusabb attitűd, a partneri kommunikáció esetén is) hatalmat képvisel. Ezt a hatalmat ugyan a másik ember érdekében használja, de attól a pillanattól fogva, hogy létrejött a kapcsolat, egy meghatározott alakzatot öltött, amelynek domináns eleme a beavatkozás. Ebben a megközelítésben érvényét veszti az a kérdés, hogy a szociális munka kontroll-e vagy támogatás, mivel az együttműködés lényege mindkettő: kontrolláló támogatás. Ez a vázolt fogalomrendszerben nem egyéb, mint a viselkedésszabályok elsajátításának hatalmi pozícióból való érvényesítése. A hatalom nyilvánvalóan nem a másik személy feletti, kizárólagos diszpozíció, hiszen az ő oldalán is rendelkezésre áll a jog. A kooperáció éppen azt jelenti, hogy a bizalom fokozatosan kiszorítja a kontrolláló eszközöket, a napi szakmai gyakorlatot azonban többnyire azok az erőfeszítések töltik ki, amelyek az együttműködés megteremtésére irányulnak. Mindaddig, amíg a szociális munkás és kliense kapcsolatban áll, egy alakzatba vannak bezárva, s az azon belüli dinamikát a hatalom és a viselkedések mozgatják. Az alakzat bővíthet aszerint, hogy a két szereplő oldalán kit vannak még be, s eszerint át is alakulhat az alakzat, de mint társadalmi figuráció, a szerepek fennmaradásáig működik. Bővíthet a kliens oldalán abban az esetben, ha pl. a gyerekekkel kapcsolatos problémák okaként vagy megoldási alternatívaként más családtag is részese lesz a segítő kapcsolatnak. Hasonlóan gyakori, hogy a szociális munkás oldalán bővíti az alakzatot alkotók köre: iskolával, gyerekorvossal, gyámhivatallal stb.

A három klasszikus módszer alá besorolható, egyes esetek bemutatásával szeretném érzékeltetni, hogy az integrált megközelítés éppen a módszerek közötti elhatárolást oldja fel. A családgondozástól a települési közösség számára megszervezendő programig terjedő tevékenységeket a szociológiai szemlélet ötvözi egységbe.

„Módszer/1”

Mindaddig, amíg az élethelyzet, ill. a probléma fennállása indokolja, a szakemberek jelenlétével sajátos alakzattá szerveződik egy ember, ill. egy család élete. eltérő társadalmi státusú emberek kerülnek egymással szoros kapcsolatba, ebből következően egymástól különböző viselkedésszabályok mentén kell olyan kommunikációt és viszonyt kialakítani, amely elvezethet a meghatározott cél megvalósításához. A szoros kapcsolat első, dinamizáló eleme önmagában a célmeghatározás, s gyakran már ekkor megjelenik a viselkedés és a hatalom feszültsége, s csorbul az együttműködés.

Ha a gyerekek elhanyagolása váltotta ki a beavatkozást, a szociális munkás érthető módon a jog, azaz a hatalom birtokában a kliens magatartását helyezi a fókuszba, amire a kliens különböző viselkedésmóddal reagál. Amennyiben az alkohol jelenti a család fő problémáját, bevonódhat más családtag, de erőszak esetén más intézmény is: az alakzat bővül, s eközben változik a hatalom és viselkedésszabályok közötti egyensúly. Az ellenállás, az indulatok egyik részről, a tehetetlenség és frusztráció indulata a másiktól ugyanúgy összekapcsolják a szereplőket, mint az együttműködésből formálódó változás.

A saját és vonatkoztatási csoportjaik viselkedésszabályai irányítják az egymás iránti érdeklődésüket és reakciómódjaikat.

Az együttműködés korlátját az ebből fakadó ütközések jelentik: a leg-
elemibb szint a beszédmód, amely a kognitív és kulturális különbségek első jele. Megérti-e a kliens, hogy a gyerek személyiség, akit a durva beszéd, az érzelmi elhanyagolás, a kihasználás vagy a rideg teljesítmény-
elvárások alakítanak agresszívvá vagy mások iránt közömbös felnőtté? Racionális fogalmakkal meggyőzhető-e arról, hogy a gyerek nem kezelhető a felnőtt lét egyszerű tárgyi kiegészítőjeként, akit a szülő saját érzelmi-indulati szükséglete szerint rángathat?

A gyerekjóléti szolgálathoz feldúlt állapotban segítségért fordult egy középkorú asszony. Zilált megjelenése, bizarr mimikája alátámasztani látszott közlését: férje ittas állapotban rendszeresen bántalmazza, s a férj lakásból való eltávolításához kér megerősítést. Egy ügyvéddel és a gyámhivatallal kapcsolatba lépve kiderült, hogy a család már hosszabb ideje kliense az intézményeknek.

A jelenlegi az asszony második házassága, s mivel az előző, hosszú együttélésből nem született gyerek, ezért testvére fiainak nevelését vállalta, teljes odaadással. A válás után maradtak a vég nélküli vagyongosztási perek, amelyekben az asszony semmilyen megegyezésre nem hajlandó. Jelenlegi házastársa a megismerkedésükig édesanyjával élt, minden kötelezettség és felelősség nélkül. Mindketten középkorúakként lettek szülők, s egymást követte a három gyerek. Úgy tűnt, az a legfőbb probléma, hogy nem tudtak belenőni a szerepbe, s ezért nem tudják, mit várhatnak el egymástól. Az asszony arról panaszkodott, hogy mindenben magára van utalva, a férj alkalmanként jár el dolgozni, de a pénzből nem sokat látni, s bár imádja a gyerekeket, és ők is kötődnek hozzá, a napi teendőket a feleségére hárítja. Rendszeres alkoholizálása során a gyerekek tanúi az asszonyt fenyegető magatartásának. A gyámhivatal arra kérte a családgon-

dozót, hogy segítsen az asszonynak a mindennapi teendők megszervezésében, ami talán enyhíti az állandósult feszültséget.

Lakásuk, amely a kisváros egyik viszonylag magas státusú lakónegyedében van, már távolról kirítt környezetéből: a bejáratot alig lehet megközelíteni a felhalmozott papír- és rongyhalmaztól, a felismerhetetlen rendeltetésű tárgyak kupacától. A lakást belül a kosz, az elhanyagoltság, a tárgyak áttekinthetetlen káosza jellemezte, amivel feltűnő ellentétben állt a gyerekek ápoltsága, jólöltözöttsége. Megmagyarázhatatlan volt, miképp élhetnek családi életet ott, ahol a padlót ellepi a szemét, a levegőben áll a füst, s mindenütt cigarettacsikkek, ételmaramadékok vegyülnek iskolai eszközökkel és játékokkal, beborítva a padlót, konyhát és bútorokat. A benyomás: zsánerkép a szétesett személyiségről. A családdal lassan kiépülő kapcsolatban feltárult, hogy a házastársak kölcsönösen fenntartott patológias működésben élnek: míg az asszony önmagát áldozatként mutatta be, aminek a magyarázata diagnosztizált depressziója, addig a férj részéről az igénytelenség és a másik iránti rideg közöny volt érzékelhető.

Az anya ciklikus indulati állapotának megfelelően időszakonként rendkívüli energiával irányította a gyerekek életét, ami azonban nem a nyugodt otthon megteremtésében jelent meg, hanem a gyerekek fizikai és szellemi teljesítőképességét, pszichés szükségleteit semmibe vevő teljesítménykényszerben: hajnali kelés a házi feladat elkészítéséhez, tanítás után szakkörök, különórák, sportversenyek, majd délutántól éjszakába nyúló, válogatás nélküli tévénézés. Az alsótagozatos gyerekek délutánonként kóvályogtak a fáradtságtól, s a szorongás drámai tüneteit produkálták. A szülők közötti összehangoltság és intimitás hiánya abban is megnyilvánult, hogy a gyerekek terhelhetőségében is folyamatosan ütköztek, de a döntést ebben is az anya tartotta fenn magának, mint ahogyan a józan állapotban értelmes, érdeklődő férjet kiszorította a gyerekekkel való tanulás helyzetéből is.

A felfokozott állapotot időszakonként nyugtatókkal enyhítette, ilyenkor fél napokat aludt vagy bágyadtan ténfergett, önmagát és környezetét a teljes lepusztultságig elhanyagolva. A rendszeres családlátogatások sokszor azért hiúsultak meg, mert nem lehetett kideríteni, hogy alszik-e, vagy nincs otthon. A gyerekek naphosszat egyedül voltak a lakásban, de nem tudták, anyjuk hol tartózkodik, s mikor jön haza. Rákérdezésre a szégyen és a riadt leplezés ült az arcukra.

Sikertelennek bizonyult az asszony bevonása a családsegítőben szervezett női csoportba, mint ahogyan az életvezetési tanácsok is leperegtek róla. Az egyetlen eszköznek és részleges eredménynek az látszott, hogy a három, rendkívül értelmes gyerek közül kettővel heti két alkalommal foglalkozott pszichopedagógus, aki igyekezett az anyát is tanácsokkal ellátni. Kizárólag neki sikerült az asszonyban – felszínes és időleges – érdeklődést felkelteni, a változás iránt. A szembesülési lehetőség elől az önsajnálát teátrális jeleneteivel tért ki, miközben rendkívüli találmányossággal próbált kijátszani minden megállapodást: a csekkek befizetését pl. játékbélyegzővel hamisított szelvényvel próbálta igazolni.

Amikor már több munkatárs feladta a küzdelmet, átmeneti nyugalmi állapotot az asszony kórházi kezelése alatt élt át a család. Ekkor a családsegítő, a férj bevonásával, némileg civilizált állapotba hozatta a lakást, s a szolgálat vezetője kísérletet tett arra, hogy együttműködést alakítson ki az asszony pszichiáter kezelőorvosával. Az orvos annyit közölt, hogy az asszony családjában másnál is előforduló tartós betegségről van szó, de az anya még kórházi körülmények között is kontrollálhatatlan.

Az apával ezalatt az idő alatt sikerült mélyebb beszélgetésekig eljutni, amelyek

addig értelmezhetetlen helyzetek közötti összefüggésre világítottak rá: azért nem adja az asszonynak a keresetét, mert minden fillér eltűnik, az asszony elkószál. Volt eset, amikor késő este talált rá a távoli városban, ahová a gyerekeket is magával vonszolta. Ilyenkor robbannak ki a brutalitásba torkolló veszekedések. S bár az apa ebben a helyzetben láthatóan gondoskodott a gyerekekről, hosszabb távon ezt a hozzáállást képtelen volt fenntartani. A felhalmozódott hátralékok miatt a lakásban az alapvető közmuvelő szolgáltatásokat kikapcsolták, a veszekedések során szétrombolt berendezések pótlására alkalmazott megoldásokkal pedig életveszélyes állapotok alakultak ki.

Ezután távolabbi családtagok jelentek meg azzal a szándékkal, hogy gondoskodnak a gyerekekről, ill. barátok jöttek, akik az anyának hitelezett összegek visszafizetéséhez kértek volna segítséget. Jelzések érkeztek az anya által elutajdonított pénzek miatt indult vizsgálatokról is: így derült ki, hogy az anya játékszenvedély rabja.

Több szakember részvételével folytatott konzultációsorozatot követően születt a hatósági intézkedés kezdeményezése, amelynek keretében a családsegítő- és gyerekjóléti szolgálat a cselekvőképesség korlátozását javasolta, annak érdekében, hogy legalább a gyerekek után járó állami juttatásokat megóvja a nyeroautomatától. A gyámhivatal ezt az eljárást csak megfelelő szakorvosi vélemény alapján indíthatja el, a pszichiátertől érkezett szöveg semmitmondó volt, nem tartalmazott semmi olyan szempontot, amivel a hatóság jogosultnak vélte a bírósági eljárás kezdeményezését. Mindenesetre született olyan határozat, amely konkrét viselkedésszabályokat írt elő a szülők számára, beleértve, hogy a gyerekek pszichés támogatásához szakembert kell igénybe venni.

Az anya és az intézmények közötti kapcsolatról, a szociális munkások erőfeszítéseinek eredményességéről egy mozaik: A kórházból távozva a kitakarított lakás látványát az anya (ön)gúnnnyal kommentálta: „Nehogy azt higgyék, hogy ez sokáig így marad!” A jóslatot aztán közös erővel realitássá is tették.

Idővel a férj elköltözött az édesanyjához. A gyerekekkel tartja a kapcsolatot: a segítséget ajánló családtagok viszont az anya magatartása miatt lemondtak a gyerekek támogatásáról, s a családgondozók jogi felhatalmazás nélkül próbálták kontrollálni a gyerekek után járó juttatások felhasználását. S mindezek ellenére a gyerekek (még) egészségesek.

E sokszereplős családgondozói munka izgalmát a naponta kiprovokált meghatározás jelentette: ma éppen milyen alakzatba rendeződnek a kapcsolatok? Ki vonódik még be a körbe, s mennyiben módosulnak ezáltal a rögzült viszonyok?

Az anya által gerjesztett és körülötte felcsapó hullámok között újabb és újabb megmentők próbálkoztak, de nem tudtak úrrá lenni az érzelmi, jogi, életviteli viharokon. A családon belüli kóros kapcsolatok a beavatkozások legváltozatosabb módozataira inspirálták a szakmai stábot. A munkatársak erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az anya dominanciáját az apa szerepének erősítésével ellensúlyozzák, valamint a gyámhivatal tisztviselőjét, a pszichiátert megismertessék az alakzat összefüggéseivel és beavatkozási konzekvenciáival – sikertelenül.

A módszerintegráció bevezetőben említett feltételei közül a beavatkozásban érintettek (családsegítő, gyámhivatal, pszichiáter, egyházi segítő)

közötti, közös nézőpont és szakmai nyelv megteremtése folyamatos küzdelemmel járt, majd kudarcot vallott, aminek következtében a beavatkozás megfelelő szintjét sem sikerült közösen képviselni.

(Az esetnek számos egyéb fontos szálát mellőzve, kitérőt teszek annak érzékeltetésére, hogy a módszer, ill. egy adott technika abszolutizálása a szemlélet rovására mennyi kockázatot rejt. Egy nyugat-európai intézmény és már kiképzett magyar tanítványai által közvetített eljárás fókuszában a gyerekek és felnőttek (szülők, tanárok) közötti kommunikáció állt, amelyet a folyamatos visszajelzéssel törekszik korrigálni a trénernek nevezett segítő. Alapelv a pozitív megerősítés, azaz a segítő nem a mellőzendő sémákat, hanem a már jól működő kommunikációs elemeket emeli ki és jelzi vissza. Mint minden új, megtanulható és a gyakorlatot fejlesztő technika, bemutatásakor érdekesnek és főleg demokratikusnak tűnt, legfeljebb az fékezte a lelkesedést, hogy az alkalmazhatóságból kizárt élethelyzetek köre felölelte szinte mindazokat a társas helyzeteket és személyiség-problémákat, amelyekkel a szociális munkás a tevékenysége során találkozhat. Ennek ellenére ügyefogyott kísérletet tettem, abban bízva, hogy a tükörbe nézés segíti a családot eljutni valamilyen belátásig. Ez azonban nem következett be: a kóros létezés rátelepedett minden helyzetre. Amikor a képzés során a külföldi trénernek saját tehetetlenségemként jeleztem a technika korlátját, s felvettem, hogy adott esetben nehezemre esik kizárólag pozitív mozzanatokot kiemelni, hiszen az asszonnyal kialakult személyes kapcsolatunk során, a bíráló mellett, ezt is alkalmazzuk – nem sok eredménnyel; az oktató az eljárás kritikájaként értelmezte kudarcomat, s azt a „nagyvonalú” tanácsot adta, hogy amennyiben ez a megközelítés nem működik, a gyerekeket ki kell emelni a családból.

Ennyi maradt a technikából, ami ehhez a végkövetkeztetéshez igazán feleslegesnek bizonyult. Ezt a megoldást ui. minden válságszituációban ismételten mérlegelte a szakmai stáb, de a gyerekek ragaszkodása miatt elvetette. A család mint alakzat számukra még így is biztonságot adott, s minden tünet ellenére képesek voltak más forrásokból erőt gyűjteni: nagymama, barátok és azok családjai, iskola stb.

Mindez persze nemcsak a technikáról, hanem a saját korlátaimról is szól.)

„Módszer/2”

A csoportmunka szintén viselkedésszabályok elsajátításából áll, de – elmenthetően az esetkezeléssel – itt a szakember hatalmi pozíciója lényegesen gyengébb, s egyidejűleg érvényesül a csoportban résztvevők kölcsönös hatásával. Ennek ellenére nem mondhat le erről a pozícióról, hiszen az alakzat általa öltött formát, a figuráció attól azonos helyzetűek csoportja, hogy ő ezt a közös ismérvet definiálta: ez felelősségének és beavatkozásának legitim alapja. Felelős a csoportfolyamatért, amely reflektált élményként tanulási folyamat, s ezt a szakember intenzív jelenléttel, határozott irányítással és visszacsatolással formálja.

Az irányító pozíció is erőteljesen tartalmaz hatalmi elemeket, de közvetítésének módja közvetettebb az esetmunkában alkalmazotténál. A csoportot alkotók különböző személyiségek, de az a kulturális mező, amely-

ből a csoport kivált mint alakzat, áthatja a kommunikációt, a viselkedéseket és a megfogalmazott vélekedéseket.

A kisovárosi gyermekjóléti szolgálat azzal a céllal szervezett délutáni gyerekcsoportot, hogy a falvakból a központi iskolába bejáró gyerekek a buszra várva ne az utcán csellengjenek, s ne az egymás iránti agresszióval vagy kisebb deviáns cselekményekkel töltsék el ezt az időt. A csoportot vezető, kezdő szociális munkás a különböző családi háttérű gyerekek számára a szabad foglalkozást ajánlotta fel, mivel a tanítás befejezéséhez és a buszokhoz igazodva csak nyitott csoportról lehetett szó: társasjátékkal, beszélgetéssel, egyéni félrevonulással. A tanulási segítséget a csoportfoglalkozáson kívüli időpontokban nyújtotta a pedagógus. Az ízlésesen berendezett klubhelyiség a 10–14 éves gyerekek számára egyre szűkebbnek bizonyult, a kamaszkorúak elutasították a közös játékokban való részvételt, s helyette a fiatal szociális munkások toleranciáját tesztelték, a pszichésen sérült gyerekek pedig a legkülönbözőbb manőverekkel követelték a velük való, kizárólagos foglalkozást. A kisebbek védelmet vártak a felnőtől a nagyobbak durva, közönséges provokációjával szemben. A csoport vezetésével megbízott fiatal munkatárs nem volt képes úrrá lenni az elszabaduló indulatokon. A helyzet akkor vált a szakmai vezető számára is kritikussá, amikor az alábbi jelenetnek lett tanúja: míg a klubhelyiségben a szociális munkás jelenlétében is folyt a trágársággal tűzdelt tombolás, az ajtón kívül, az előtérben csendben meghúzódva ücsörgött a cigány testvérpár.

A vezető kérdésére a munkatárs azzal magyarázta a helyzetet, hogy meg akarta óvni őket a gonoszodó, megalázó kiközösítéstől, s ezért általában megvárja, amíg a féktelen hangadók elvonulnak, s akkor külön foglalkozik a szívéhez különösen közel álló gyerekekkel.

Ezt követően a szakmai teammel közösen elemezték a helyzetet. Az elemzés során a vezető arról igyekezett meggyőzni munkatársát, hogy a szabálynélküliség anarchiához vezet, amelyben mindig a gyengébb (a kisebb, a sérülékenyebb) lesz kiszolgáltatott. A liberális csoportvezetés szabályokat érvényesít, amelyek a jelenlévők biztonságát szolgálják. Ebben az esetben azt a szabályt kell következetesen képviselni, hogy a klubon belül senki nem cigányozhat, nem fenyegethet másokat, nem sajátíthat ki helyzeteket és nem mérgezheti a levegőt közönségességgel. A szociális munkás azonban a konfliktusoktól tartva továbbra sem korlátozta az „erős fiúkat”, s a testvérpár megérkezésekor változatlanul kihallatszott a „fuj, megjöttek” kórus. Az elszabadult kezelhetetlen viselkedésre is felmentést adott a szociális munkás azzal, hogy „otthon ezt hallják, látják”, azaz szerinte emiatt elnézhető illetve úgysem szorítható vissza a családból hozott minta. Az ismételt szakmai megbeszélésen, amely most már határozottan kontroll jellegű volt, a vezető kiemelte, hogy az itt közvetítendő viselkedésszabályok éppen az addig máshonnan beépültek korrekcióját szolgálják.

Ekkor már szakmailag és a közös elveken nyugvó műhelymunka szempontjából elfogadhatatlan volt, hogy a munkatárs kerüli az integráló szabályok érvényesítését, s ezt a testvérpár iránti, fokozott érzelmi kötődéssel igyekszik ellensúlyozni.

A családsegítő- és gyermekvédelmi gyakorlatban a csoportmunka számos célt szolgál: lehet tanácsadás a szülők számára, közös tevékenység csavargó kamaszoknak, s lehet tanulási felzárkóztatás vagy bármi egyéb. A megnevezett tartalom mögött szinte mindegyik esetben kulturális minták közvetítése húzódik. Ennek tudatos és következetes képviselője azzal a morális és intellektuális hozadékkal jár, hogy a szociális munkás közvetlenül felismerheti szerepének társadalmi jelentőségét.

S bár az ismertett csoport belső szerkezete széteső volt, három ponton egy alakzatot jelenített meg: a helyiségen belüli agresszív társaság, a velük egy térben passzívan viselkedő szociális munkás és az ajtón kívül meghúzódó testvérpár képezett egységet. Ez az a viszonyrendszer, amelyben a résztvevők egész személyiségükkel vannak jelen – ahogyan ezt Elias definiálja.

A munkatárs kudarcra úgy is értelmezhető, hogy a hatalom és viselkedésszabályok alkotta dinamika kézben tartása helyett hagyott szétesni egy, csak ebben a helyzetben megteremthető új kulturális alakzatot, azaz keményebben fogalmazva: önmaga elfogadtatása érdekében lemondott szakmai szerepének alapvető eleméről, az új viselkedésszabályok elfogadtatásáról.

„Módszer/3”

Ha csak módszerként határozzuk is meg és ekként közvetítjük, a közösségi munka per definitionem különbözik az egyéb módszerektől: településeket, azon belül elhatárolt csoportokat, foglalkozási, etnikai csoportokat, szervezetek átalakítását, létrehozását foglalja magában. Sajátos vonása a kulturális mező és az alakzat egybeesése, ami kijelöli a beavatkozás legtágabb kereteit. Mind a beavatkozás célja, mind eljárás módja nélkülöz mindenfajta hatalmi szempontot, lényege éppen a hatalmi működés felváltása kooperációval. Kiindulása a közvetlenül érintettekkel az alakzat átalakítása oly módon, hogy új viselkedésszabályok elsajátításával tudatos távolságot legyenek képesek teremteni azzal a politikai-kulturális mezővel szemben, amelyet eddig korlátozó hatalomként érzéltek. Az irányított tanulási folyamatot számtalan egyéb, fékező alakzat metszi át: érdekkapcsolatok, szövetségek, az új viselkedésszabályokkal szembeni indulatok, ellenállások.

A közösségi munka nemcsak a társadalmi kiterjedése miatt tekinthető legátfogóbb beavatkozásnak, hanem legfőképpen azért, mert *nem módszer, hanem szemlélet*, s mint ilyen, alkalmas lehet az egyes személyek, családok, kisebb csoportok élethelyzetének alakítására is.

Vajon az állami szolgáltatásokhoz kötődő közgondolkodást és azt évekig támogató szociálpolitikát Magyarországon képes lesz-e felváltani az emberi együttműködésben megtestesülő társadalmi tőke? Vajon az egyes önkormányzatokban ülő döntéshozók eljutnak-e arra a kulturális szintre, hogy felismerjék saját kompetenciájuk határait? S vajon a szociális munkások köréből hányan ismerik fel, hogy az egyes esetek nem emelhetők ki abból a világból, amelyben életük zajlik, ezért a változtatás egyidejűleg kettős irányú lehet?

„... a szociális munkás feladata egyénekre és a társadalomra egyaránt kiterjed és különösen a kettő közötti viszonyban érdekelt. Ezért tevékenysége két területen folyik, amelyek ugyan nem feltétlenül zárják ki kölcsönösen egymást, de időszakonként az egyes szociális munkás számára konfliktusforrást jelentenek. Mindenekelőtt azokkal az egyénnel, családokkal, csoportokkal vagy településsel szemben vannak kötelezettségei, amelyek kliensként definiálhatók.” (J. Haines 1978:15)

A gyerekjóléti szolgálat vezetője – diákok nyári közösségi munka gyakorlataként – néhány napos tartózkodás alatt teljesíthető programot készített elő a fiataloknak. Az egyik aprófalut ajánlotta terepnek, ahol a közösség minden házáat felkeresve, a diákok képet alkothatnak a falu életéről, az ott élők igényeiről, hiányaikról, a változás lehetőségéről, részvételi hajlandóságukról. Ehhez előzetesen megnyerték a polgármestert, aki biztosította a folyamatos jelenlét feltételét. A rövid kérdőív közös, kézi feldolgozását követően arról döntöttek a diákok, hogy a megfogalmazott igények közül a legközvetlenebb módon, azaz az érintettek részvételével a hétvégi gyerek- és ifjúsági program valósítható meg. De az idősebbek sem zárhatók ki, mivel ők a sivár, üres, konfliktusokkal terhes jelent szembeállították az egykori élénk, egymást támogató közösségi élettel. A közös játékra épülő programhoz az idősebbek adták a díszletet a falu eseményeiről készült fotókkal, s kis helytörténeti kiállítást rendeztek félredobott használati tárgyaikból, munkaeszközökből.

Az esemény bevezetőjeként a diákok tömör összefoglalóban tájékoztatták a jelenlévőket a felmérés fő tanulságairól, amelyet lemezen átadtak a polgármestereknek. A kellemes délután, amelyet a különböző korú résztvevőkkel közös játék töltött ki, azzal zárult, hogy a helyiek egyhangúlag jelezték: ilyen együttlétekre máskor is szükség lenne!

A gyerekjóléti szolgálat vezetője ezt az alkalmat a falu lakóival kiépítendő, bizalmi kapcsolat nyitányának tekintette, arra számítva, hogy a találkozást követően egyéni problémáikkal is könnyebben fordulnak szakemberekhez és nyitottabbak lesznek a szolgálat által szervezett egyéb programokra is. Ebből a megfontolásból egy állás nélküli pedagógussal gyerek- és kézművesklub működtetéséről tárgyalt, ami havi pár ezer forint költséget jelentene az önkormányzatnak. A polgármester testületi döntéstől tette függővé a választ, amely azonban hónapokig nem érkezett meg. Majd a szakember kérdésére lakonikusan annyit felelt, hogy erre nem szavazott meg a testület támogatást, ezt ui. nem tartja fontosnak.

Cselekvéshatárok

A 17 évvel ezelőtti, országosan létrehozott képzési intézményhálózatra időközben a továbbképzésnek, a szakmafejlesztésnek és -differenciálásnak széles hálózata épült, ami a társadalmi jelenlét kétségbevonhatatlan jele. De azonos-e a képzés kulturális mezője azzal, ami a későbbiekben a gyakorlatot körbeveszi?

Az esetkezelés mennyiségi dominanciája, a pszichológiai megközelítés túlsúlya arra utal, hogy a szakmai tevékenység során a hatalmi pozíció válik hangsúlyossá, az alapvetően más attitűdöt feltételező közösségi

munka háttérbe szorul, s a legjobb esetben is egy-egy kurzus erejéig van jelen.

Az viszont nemcsak a közösségi munka iránti közöny eredménye, hogy ezt Magyarországon más képzettségű szakemberek művelik, immár több évtizede, s dolgozzák ki alkalmazásának terepeit, elveit, eljárásait, szervezik a praktizálók céhét. Ez utóbbi körben a segítség fogalma nem fordul elő, annál többször a cselekvés és felelősség. Valójában az a kérdés, hogy művelhető-e egyáltalán a közösségi munka abban az önkormányzati-állami intézményrendszerben, amelynek alkalmazottai egzisztenciálisan függenek munkaadóiktól? Lehetséges-e a beavatkozó szabadsága nélkül az autonómia és a civil bátorság értékét közvetíteni? Sőt, mennyire tud és akar lemondani az alkalmazott szociális munkás az intézmény nyújtotta biztonságról?

A közösségi munka – értelmezésben – a hivatás kiteljesedése, mivel egyfelől magába sűríti az emberi viszonyok széles skáláját, másfelől minden lépésnél szembesíti a beavatkozót a saját társadalmi szerepével. Hogy mennyire alkalmas a képzés mindannak elsajátítására, amitől az önreflexió képessége hivatássá emeli a foglalkozást, ez nyilván intézményenként változik, s nagy mértékben függ az oktatás színvonalától, hitellességétől s legfőképpen a képzés ethosától.

„Hegel az általánossághoz való felemelkedés fogalmával tudta egységesen megragadni azt, amit az ő korában képzésen értettek. Az általánossághoz való felemelkedés nem korlátozódik, mondjuk, az elméleti képzésre, s egyáltalán nemcsak az elméleti hozzáállást jelenti, ellentétben a gyakorlatival, hanem az egészében vett emberi értelmességnek a lényegmeghatározásával esik egybe. Az emberi képzés általános lényege az, hogy általános szellemi lényé tesszük magunkat.” (Gadamer 1984: 32–33)

Új nézőpont a gyakorlat számára

N. Elias a szociológiai gondolkodásban fordulatot ajánl, nemcsak a módszertan, hanem a tudomány önértelmezése szempontjából is. A szociológia nagy elméletalkotóit idézve feltárja azt az elméleti és logikai ellentmondást, amelyet sem Durkheim, sem Weber nem tudtak feloldani, nevezetesen az individuum és a társadalom fogalmi szembeállítását. Elias világossá teszi, hogy nem két egymástól elkülöníthető és szembeállítható entitásról van szó, hiszen a társadalom nem megragadható a valóság az azt alkotó egyének és viszonyaik nélkül, mint ahogyan individuumról sem lehet beszélni az őt közrefogó és őt alakító társadalmi viszonyok leválasztásával – e kettő a lényege szerint azonos. (Elias 1999: 125) Ebből közvetlenül az a gyakorlati következtetés is adódhat, hogy egyfelől az egyéni sorsért nem az absztrakt társadalom felelősségét kérjük számon, mint ahogyan a társadalmi lét minősége sem függetleníthető attól a módtól, ahogy azt egyének kölcsönös viszonyaikkal alakítják.

Szociológiai megközelítésből lehetséges az egyén és társadalom egy-egyként való szemlélete és átélése. Ez azonban csak lehetőség, amelyet

valósággá azok a folyamatok alakíthatnak, amelyekben a szakma gyakorlóit tudatosítják szabályalkotó és közvetítő szerepüket.

Ez a szerep feltételezi, hogy miközben beavatkozó tevékenységük legitím forrása a jog, jogalkalmazási gyakorlatuk vezérelve mégsem lehet kizárólag a konformista magatartás, a végrehajtás. A képzés lényege a szakmai identitás megalapozása, az identitás azonban nem tankönyvi, számon kérhető ismeret, hanem a személyiségépítés folyamata.

Az azonosságtudat egy tágabb fogalom alkotóeleme, nevezetesen a habitusé, s ennek kialakulásában másodlagos jelentőségű az intézményes képzésben „identitás” tétel alatt leadott és jegyzetelt szöveg, ezzel szemben a képzés és a munka során megszerzett élmény a meghatározó.

„A »habitus« szóval többek között arra utalunk, ahogy egy személy a különböző helyzetekhez viszonyul – és idetartozik az is, hogy valaki képes-e, illetve kész-e engedelmessé válni vagy dacolni, ha a tekintély bizonyos formáival kerül szembe.

A habitus viszont megint csak számtalan korábbi tapasztalat eredője, üledéke – olyan szociális helyzetekben szerzett tapasztalatoké, amelyek során az adott személy megtanult bizonyos módon viselkedni.

Az a tény, hogy »tanulásról« van szó, fontosabb, mint e tanulási folyamat esetleges pszichoanalitikus értelmezése. Egy habitus tanult életbeállítottság, »begyakorolt képességek« és »begyakorolt képtelenségek« készlete. Az emberek megtanulják, hogyan állják meg a helyüket bizonyos fajta szituációkban, ennek az lehet a következménye, hogy másfajta szituációkban viszont tehetetlenül állnak.” (Goudsblom 2005: 175)

A különböző típusú (önkormányzati, civil, kht.) szervezetekben alkalmazott szociális munkásokkal szemben több oldalról támasztott, s nem egyszer ellentétes tartalmú követelmények lojalitáskérdéssé deformálják a szakma racionális-etikai dilemmáit. A szakmai vitákat diktátumokkal elfojtó, a munkatársakat megalázó vezetői stílus, az állandó igazodási és önigazolási kényszer vagy a fenntartó érdekmotivált önkénye, a politika különböző szintjeiről elindított ötleterő akciók habitust formáló tapasztalatok: a konfliktuskerülés megtanulása betöri a személyiséget.

A félelem és a tekintélytisztlet összefüggése magától értetődő, s az előírásokat kritikátlanul, legfeljebb morgolódva végrehajtó, diplomás szakmunkások esetében szinte természetes, hogy nem bonyolódnak olyan programokba, amelyek nagyobb távlatban különböző közösségek életében kezdeményeznének változást. Ezeknek a programoknak ui. természetes velejárói a konfliktusok, hiszen a legkülönbözőbb érdekeket és érdeklődéseket kell egyensúlyban tartani, oly módon, hogy miközben a szociális munkás elfogadja a közösség adott állapotát, az új viselkedésszabályok és együttműködési módok érdekében elsődlegesen nem a saját biztonsága motiválja. Visszautalva az ún. módszerbeli tagoltságra, ez is magyarázza az eseti munka túlsúlyát a képzésben: a pszichológiai alapozású esetmunka ugyanis a szociális munkás számára kétségtelenül szilárdabb talajt nyújt, mint a bevonódás nagyobb kockázatát rejtő külső terepmunka vagy szervezetfejlesztési kezdeményezés.

A kritikai szociológiai nézőpont érvényesülése a szociális munka mindennapi praxisában egyfelől alapvetően más habitust követel, másfelől fokozottan érvényesíti az idő szempontját. Ebbe a habitusba beleértendő a társadalmi érdeklődés, aktivitás, a politikai érzékenység (talán még a műveltség is), míg az idő szempontja azt jelenti, hogy változás az egyéni gondozásnál sokkal rejtettebb érrendszeren keresztül következhet be. A habitus tehát nem egyéb, mint az a tényező, amellyel az ember valamely alakzat részévé válik.

A családsegítő vezetőjénél azzal az önbizalommal teli elképzeléssel jelentkezett egy diák, hogy úgy hallotta: az intézmény azon kevesek közé tartozik, ahol közösségi munkát lehetne végezni, ezért itt szeretné tölteni fél éves szakmai gyakorlatát, és úgy gondolja, ha ezt itt megtanulja, itt fog majd dolgozni. A vezető ugyan nyitott volt a diák fogadására, de jelezte: a gyakorlati idő nem garantált belépő egy álláshelyre, ehhez több feltételnek kell teljesülnie, mindkét oldalon. A gyakorlat azzal kezdődött, hogy a vezető tájékoztatta arról a településről, ahol hosszabb távú fejlesztési programmal lehetne kezelni a rendkívül súlyos szociális helyzetet, amelyet drámaian mélyít el az önkormányzat és a helyi igazgatás dilettantizmusa, a közösségben ellentéteket szító működési módja. Azzal a feladattal bízta meg a hallgatót, hogy keresse fel azokat a fiatalokat, akik akár befejezett, akár befejezetlen iskolai tanulmányokat követően otthon vannak és semmilyen képzésben nem vesznek részt; akiknek nincs munkahelyük vagy még egyáltalán nem is volt. Pályázat révén egy olyan klub lehetősége merült fel, ahol valamilyen képzés vagy arra motiváló program lenne indítható. A diák felkeresett néhány családot, s az ott tapasztalt közöny, alacsony szellemi színvonal reményvesztetté tette. Tapasztalatát úgy foglalta össze, hogy nem lát esélyt az érintettek bevonására, bármilyen programba is, s közvetett módon jelezte: inkább a családgondozást végző munkatársakhoz szeretne kapcsolódni. Majd a fél év végén az éppen adódó városi önkormányzati családsegítői álláslehetőség kitörölte a közösségi munka iránti kezdeti lelkesedést.

Gadamer a gyakorlati képzés mibenlétének leírásakor ismét Hegelre hivatkozik:

„...amikor az ember megszerez egy készséget, egy jártasságot, ezzel saját önértetre tesz szert. Azt, amit a szolgálat önzetlenségében megfosztatva látszott, amennyiben teljesen idegen értelemnek rendelte alá magát, most elnyeri, amennyiben munkálkodó tudat. (...)

Mert minden hivatásban van valami sorsszerű, valami külső szükségyszerűség. S olyan feladatokat követel tőlünk, melyeket privát célként nem tűznénk magunk elé. A gyakorlati képzés ekkor abban mutatkozik meg, hogy az illető hivatást teljesen, mindenoldalúan betöltjük. Ebben azonban az is benne van, hogy legyőzzük azt az idegenséget, melyet a hivatás annak a különöségnek a számára jelent, ami mi magunk vagyunk, s teljesen a magunkévá tesszük. Tehát a hivatás általánosságában való feloldódás egyúttal azt jelenti, hogy korlátozni tudjuk önmagunkat, azaz hivatásunkat teljesen a magunk ügyévé tesszük. Ekkor aztán nem jelent számunkra korlátot.” (Uo. 33.)

Irodalom

- Elias, N. (1987): A civilizáció folyamata, Bp., Gondolat
Elias, N. (1999): A szociológia lényege. Bp., Napvilág kiadó
Gadamer, H-G. (1984): Igazság és módszer. Bp., Gondolat
Goudsblom, J. (2005): Időrezsimek. Bp., Typotex
Haines, J. (1978): Interventionsprozesse in der sozialen Arbeit. Freiburg in Breisgau, Lambertus Verl. Eredeti kiadás: London, Constable and Co. Ltd. 1975.
Methodenintegration in der Sozialarbeit (1980): Hrsg.: H. Specht-Anne Vickery. Freiburg im Breisgau, Lambertus Verl. Eredeti kiadás: London, G. Allen-Unwin Publishers Ltd. 1977
Staub-Bernasconi, S. (1999): Tudás és képesség – cselekvésméletek és cselekvéskompetencia a szociális munkában. In: Megfigyelés és cselekvés. Szerk.: Varsányi E. Bp., Balassi Kiadó, 63–88. old.
Varsányi E. (2006): Szociális munka és kultúra. Beszélő. 7–8. sz. 43–51.old.
Willis, P. (2000): A skacok. Bp., Új Mandátum